

הרב יוסי סלוטניק ועשור וייצמן 'כעין עבודה' ו'כעין פנים' – בין הרמוניה לדיסוננס

המשנה בסנהדרין מתארת את החייב מיתה על עבודה זרה:

העובד עבודה זרה - אחד העובד ואחד הזובח ואחד המקטר ואחד המנסך
ואחד המשתחוה ואחד המקבלו עליו לאלוה.¹

המשנה מתארת שלשה ערוצים שונים של חיוב:

- א. העובד את הע"ז כדרכה (בלשון המשנה "אחד העובד") – בעניין זה נותנת המשנה בהמשך שתי דוגמאות: "הפוער עצמו לבעל פעור זו היא עבודתו, הזורק אבן למרקוליס זו היא עבודתו".
- ב. העובד עבודה זרה באחת מארבע עבודות – הזובח, המקטר, המנסך והמשתחוה.
- ג. המקבל את הע"ז עליו כאלוה – וזאת ללא קשר וזיקה לפעולה ספציפית.

האפשרות הראשונה והאפשרות השלישית ברורות לגמרי - העובד ע"ז בין בפעולה בין באמירה הכניס עצמו לתוך עולם הע"ז ועל כן חייב. אך האפשרות האמצעית תמוהה – כיון שאין זו דרך העבודה של ע"ז זו, (שאם כן היא נכללת כבר בערוץ הראשון), מה מקום יש לחייב עליה? כיוון שאין זה נושא המאמר לא נרחיב יתר על המידה ונביא רק את הברייתא שמביאה הגמרא המתעדת את המקור לאיסור:

דתנו רבנן: אילו נאמר: "זבח יחרם"² - הייתי אומר: בזובח קדשים בחוץ הכתוב מדבר. תלמוד לומר: "לא להים" - בזובח לעבודה זרה הכתוב מדבר. אין לי אלא בזובח. מקטר ומנסך מניין?
תלמוד לומר: "בלתי לה' לבדו" - ריקן העבודות כולן לשם המיוחד.

¹ משנה, סנהדרין ז, ו.

² שמות כב, יט: "זובח לא-להים יחרם בלתי לה' לבדו"

לפי שיצאה זביחה לידון בעבודות פנים, מניין לרבות השתחואה? תלמוד לומר: "וילך ויעבד אלהים אחרים וישתחו להם"³, וסמך ליה: "והוצאת את האיש ההוא" וגו'.⁴ עונש - שמענו, אזהרה מניין? - תלמוד לומר: "כי לא תשתחוה לאל אחר".⁵

יכול שאני מרבה המגפף והמנשק והמנעיל? תלמוד לומר: "זבח" - זביחה בכלל היתה, ולמה יצאה להקיש אליה ולומר לך: מה זביחה מיוחדת שהיא עבודת פנים וחייבין עליה מיתה אף כל שהיא עבודת פנים וחייבין עליה מיתה. יצאה השתחואה לידון בעצמה, יצאה זביחה לידון על הכלל כולו.⁶

ביאור העניין הוא שעבודות פנים, כלומר עבודות שעובדים בהן בבית המקדש ('כעין פנים'), כגון: הזובח, המקטר והמנסך, חייב עליהן אם עשה אותן לשם ע"ז. כלל זה מסביר שלושה פריטים ברשימה, אך אין הוא שופך אור על איסור ההשתחואה ועל כן המדרש מוצא להשתחואה מקור אחר. עולה איפה שהעסקת "עבודת פנים" לע"ז היא היוצרת את החיוב, אך עדיין לא ברור מתי אדם נחשב כעושה "עבודת פנים". ההעסקה יכולה לבוא לידי ביטוי על אחד משני צירים:

- הפעולה אותה עושים.
- החפץ עליו פועלים.

לסבר את האוזן נאמר, שפעולת זביחת חתול דומה לפעולת שחיטת בהמה שהיתה במקדש, אך אינה דומה בחפץ עליו פועלים. לעומת זאת שתיית יין לכבוד הע"ז היא פעולה המשתמשת בחפץ שעובדים איתו בבית המקדש, אך אין הפעולה דומה לנעשה במקדש. אפריורית אפשר להעלות כמה כיוונים לרמת הדמיון הנדרשת:

א. צריך זהות כלשהי בין הנעשה במקדש למה שעושה עובד הע"ז

זהות זו ניתן למצוא בשלוש דרכים שונות:

1. צריך זהות הן בפעולה והן בחפץ עליו עושים פעולה זו. דוגמה לכך תהיה שחיטת בהמה תמימה לע"ז. אך כל חריגה

³ דברים יז, ג.

⁴ שם, ה.

⁵ שמות לד, יד.

⁶ בבלי, סנהדרין ס ע"ב. מקור הדברים במכילתא דרשב"י כב, יא. אין כאן המקום לדון בניואנסים שבין מקורות אלו.

הן מבחינת הפעולה והן מבחינת החפץ כבר תנתק את החוט המקשר בין עבודת פנים לע"ז והעובד יהיה פטור.
 2. צריך זהות, אך רק בחפץ עליו פועלים ולא בפעולה.⁷
 3. צריך זהות, אך רק בפעולה.

ב. די בדמיון לנעשה במקדש

דמיון לפעולת הזביחה תהיה למשל בפעולת קצירת הצומח שאף היא עוצרת את תהליך החיות. דמיון בחפץ הוא למשל בהמה בעלת מום שאין מקריבים אותה במקדש.
 ואף כאן אפשר להעלות שני כיוונים לחיוב:
 1. צריך דמיון הן בפעולה והן בחפץ עליו עושים את הפעולה.
 2. די בדמיון לפעולה ואין צורך אפילו בדמיון בחפץ הנפעל.⁸

בשאלה זו עוסקת הסוגיה בבבלי, מסכת עבודה זרה, והרי היא לפניכם:

1. אמר רב יהודה אמר רב: עבודת כוכבים שעובדין אותה במקל, שבר מקל בפניה - חייב, זרק מקל בפניה - פטור.
2. א"ל אביי לרבא: מאי שנא שבר? דהוה ליה כעין זביחה, זרק נמי הוה ליה כעין זריקה!
 אמר ליה: בעינא זריקה משתברת,⁹ וליכא.
 איתיביה: ספת לה צואה, או שנסך לפניה עביט של מימי רגלים - חייב;
 בשלמא עביט של מימי רגלים - איכא זריקה משתברת, אלא צואה - מאי זריקה משתברת איכא?
 בצואה לחה.
3. לימא כתנאי: שחט לה חגב - רבי יהודה מחייב, וחכמים פוטרים; מאי לאו בהא קמיפלגי, דמר סבר: אמרינן כעין זביחה, ומר סבר: לא אמרינן 'כעין זביחה' אלא 'כעין פנים'!
 לא, דכולי עלמא - לא אמרינן כעין זביחה, אלא 'כעין פנים' בעינן, ושאני חגב, הואיל וצוארו דומה לצואר בהמה.

⁷ באפשרות זו סביר בעיני שעדיין נצטרך לכל הפחות דמיון בפעולה. עיין גם בהערה 8 לקמן.
⁸ אין אני מעלה את האפשרות השלישית שדי רק בדמיון בחפץ הנפעל ללא שום דמיון בפעולה כיוון שהמשנה תיארה את הפעולות האוסרות ועל כן קשה להתנתק לגמרי מעולם הפעולה.

⁹ אומנם, תתכן קריאה הרואה את התכונה "משתברת" כדמיון לחפץ הנזרק בפנים (דם) ולא כרמה גבוהה יותר של דמיון לפעולה. אך סוגייתנו רואה תכונה זו כאפיון פעולה הנגזרת מעצם החפץ.

4. **אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה אמר רב: עבודת כוכבים שעובדין אותה במקל, שבר מקל בפניה - חייב ונאסרת, זרק מקל לפניה - חייב ואינה נאסרת.**

5. **א"ל רבא לרב נחמן: מאי שנא שבר? דהויא ליה כעין זביחה, זרק נמי הויא ליה כעין זריקה!**

א"ל: בעינן זריקה משתברת וליכא.

אלא מעתה, אבני בית מרקוליס במה יאסרו?

א"ל: אף לדידי קשיא לי, ושאלתיה לרבה בר אבוה, ורבה בר אבוה לחיילא בר רב, וחייא בר רב לרב, וא"ל: נעשה כמגדל עבודת כוכבים... תנן: מצא בראשו כסות ומעות או כלים - הרי אלו מותרין; פרכילי ענבים, ועטרות של שבליים, ויינות, שמנים וסלתות, וכל דבר שכיוצא בו קרב לגבי מזבח - אסור.

בשלמא יינות שמנים וסלתות, איכא 'כעין פנים' ואיכא כעין זריקה משתברת, אלא פרכילי ענבים ועטרות של שבליים, לא 'כעין פנים' איכא ולא כעין זריקה משתברת איכא!

אמר רבא אמר עולא: כגון שבצרן מתחלה לכך.

6. **א"ר אבהו א"ר יוחנן: מנין לזובח בהמה בעלת מום לעבודת כוכבים שהוא פטור? שנאמר: זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו, לא אסרה תורה אלא 'כעין פנים'.**

**הוי בה רבא, במאי? אילימא בדוקין שבעין, השתא לבני נח חזיא לגבוה בבמה דידהו, לעבודת כוכבים מיבעיא?
אלא במחוסר אבר, [...] וכדרכי אלעזר,
דאמר ר' אלעזר: מנין למחוסר אבר שהוא אסור לבני נח? שנאמר:
"ומכל החי מכל בשר שנים מכל", אמרה תורה: הבא בהמה שחיין ראשי אברין שלה...**

7. **א"ר אלעזר: מנין לשוחט בהמה למרקוליס שהוא חייב? שנאמר: ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירים,**

אם אינו ענין לכדרכה, דכתיב: "איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם", תנהו ענין לשלא כדרכה.

והא להכי הוא דאתא? האי מיבעי ליה...

אמר רבא: קרי ביה ולא יזבחו, וקרי ביה ולא עוד.¹⁰

¹⁰ בבלי, עבודה זרה נ ע"ב - נא ע"ב.

בסוגיה זו אנו פוגשים ארבע מימרות הנראות כחולקות בדיוק בדיון שהעלנו. נציב אותן זו לעומת זו:

אמר רב יהודה אמר רב:	אמר ר"נ אמר רבה בר אבוה אמר רב:	א"ר אבהו א"ר יוחנן:	א"ר אלעזר:
עבודת כוכבים שעובדין אותה במקל, שבר מקל בפניה חייב,	עבודת כוכבים שעובדין אותה במקל, שבר מקל בפניה חייב ונאסרת,	מנין לזובח בהמה בעלת מום לעבודת כוכבים שהוא פטור?	מנין לשוחט בהמה למרקוליס שהוא חייב?
זרק מקל בפניה פטור.	זרק מקל בפניה חייב ואינה נאסרת.	שנאמר: "זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו" ¹¹ , לא אסרה תורה אלא 'כעין פנים'.	שנאמר: "ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים" ¹² .

נפתח בדברי רבי אלעזר: "השוחט בהמה למרקוליס חייב". אמירה זו היא בעצם ניסוח מחדש של דברי המשנה בסנהדרין, שהבאנו לעיל, שחייבה את הזובח לע"ז. דומה שמטרת דברי רבי אלעזר אינה לחדש את החיוב אלא לצמצם אותו: אמנם הזובח לע"ז חייב, אך רק אם הוא שחט בהמה. אמירה זו מצמצמת מחד ומרחיבה מאידך: רק שחיטת בהמה מחייבת, ולא שבירת מקל כדעת רב, אך שחיטת כל בהמה מחייבת, אפילו היא בעלת מום, בניגוד לדברי רבי יוחנן. במונחים שהעלנו קודם, רבי אלעזר אינו מסתפק בזהות בפעולה אלא הוא מצריך גם דמיון בחפץ, עם זאת הוא אינו מצריך זהות בחפץ.

לעומתו רבי יוחנן מצריך זהות מושלמת הן בפעולה והן בחפץ, ולכן אדם יהיה פטור על זביחת בהמה בעלת מום, כיון שאין זביחה זו 'כעין פנים'. שיטת רב, המחייב בשבירה, בנויה על ההנחה שדי בדמיון בפעולה, גם אם אין דמיון בחפץ. על כן, שבירה הדומה לשחיטה מחייבת, על אף שאין המקל דומה לבהמה. בפשטות, ההבדל בין רב יהודה ורב נחמן בהבאת דברי רב הוא ברמת הדמיון הנדרשת לחייב על הפעולה. לפי דברי רב יהודה צריך דמיון רב בפעולה ועל כן אם הזריקה אינה "משתברת" אין דמיון מספיק, והזורק פטור. לעומתו, רב נחמן מחייב את זורק המקל גם על רמה נמוכה יותר של דמיון,

¹¹ שמות כב, יט.

¹² ויקרא יז, ז.

גם אם הזריקה אינה "משתברת". רב נחמן מבדיל בין "זריקה משתברת" לזריקה שאינה "משתברת" רק לעניין הטלת איסור הנאה על התקרובת (החפץ. ובמקרה שלנו, המקל).¹³

תיאור זה יוצר סוגיה יפה, עם שלשה כיווני מחשבה, על מה יתחייב העובד ע"ז:

- רבי יוחנן - העובד ע"ז יתחייב על זהות מוחלטת, הן בפעולה והן בחפץ.
- רבי אלעזר - העובד ע"ז יתחייב על זהות בפעולה, גם אם יש רק דמיון בחפץ.
- רב - מספיק רק דמיון בפעולה כדי לחייב את העובד ע"ז, גם אם אין שום דמיון בחפץ. נחלקו האמוראים עד כמה הפעולה צריכה להיות דומה: רב יהודה דורש דמיון רב, ולעומתו רב נחמן מסתפק בדמיון מועט.

דא עקא, שמעיון בסוגיה, אם נקרא את המימרות לא כעצמאיות אלא כפי ששיבצה אותם הגמרא, נקבל תמונה שונה לחלוטין. מבנה הסוגיה הוא:

1. שיטת רב יהודה בשם רב: חייב על שבירת מקל ופטור על זריקתו.
2. שתי קושיות על מימרא זו ותירוצן.
3. ניסיון העמדת דברי רב במחלוקת תנאים והכרעה: "כולי עלמא לא אמרינן 'כעין זביחה', אלא 'כעין פנים'". כלומר: **דחיית המימרא של רב יהודה בשם רב!!!**
4. שיטת רב נחמן בשם רב: בין בשבירת מקל ובין בזריקתו חייב, אך המקל עצמו נאסר רק בשבירה ולא בזריקה.
5. שלוש שאלות על מימרא זו והתירוץ עליהן.
6. שיטת רבי יוחנן והדיון שעליו.
7. שיטת רבי אלעזר והדיון שעליו.

על מבנה זה עולות כמה וכמה קושיות:

א. **המיקום של פסקה 3 נראה קשה.** כפי שהוסבר, יש ניסיון להעמיד את רב במחלוקת התנאים לגבי שחיטת חגב, כך שרב סובר כרבי יהודה,

¹³ חילוק זה בין פעולה המחייבת אדם לבין פעולה שיוצרת איסור תקרובת בחפץ, זוקקת עיון וחורגת מגבולות הדיון שלנו.

שמסתפק רק בדמיון לפעולה, על מנת לחייב את הזורק. אך נקודה זו אינה יחודית לשיטת רב על פי רב יהודה, היא נכונה אף לשיטת רב על פי רב נחמן. כאמור, שני האמוראים מודים שרב מסתפק בדמיון בפעולה אלא שנחלקו מהי רמת הדמיון הנדרשת. על כן השאלה "לימא כתנאי" היתה צריכה לבוא לאחר פסקה 5 המשלימה את הדיון בדברי רב על נוסחותיו השונות!

ב. **השאלה "לימא כתנאי" ייחודית!!** – על פי רוב, מבנה השאלה הוא ניסיון להסביר את דעת האמורא בכך שהוא סובר כאחד התנאים החולקים, ומכריעים ששני התנאים סוברים כמוהו, והמחלוקת אינה נוגעת בעניינו. בסוגיה שלנו המצב הוא הפוך: מתחילים באמירה שדברי רב נתונים במחלוקת תנאים, ומסיקים שאף אחד מהתנאים אינו סובר כמוהו, ודברי רב נדחים.

ג. **עמעום המחלוקת בין רב לרבי יוחנן:** לאחר שראינו מחד, שהלשון בה משתמשת הגמרא במסקנתה לגבי מהי נקודת המחלוקת בין רבי יהודה וחכמים היא: "כולי עלמא לא אמרינן כעין זביחה, אלא 'כעין פנים' בעינן" (3), ומאידך, שאת הביטוי 'כעין פנים' טבע רבי יוחנן (6), מבנה הסוגיה היה מסתדר יותר, לו היו אומרים "לימא כתנאי" על מחלוקת רב ורבי יוחנן, ומסיקים שכולי עלמא סוברים כרבי יוחנן. אך הגמרא אינה מציגה בגלוי את מחלוקתם של רבי יוחנן ורב.

ד. **הדיון התמוה בדברי רב נחמן:** לאחר שהגמרא דחתה את דברי רב יהודה בשם רב (3), תמוהה הדרך שבה היא דנה בדברי רב נחמן (4). הרי הן רב נחמן והן רב יהודה אינם מצריכים זיקה לחפץ, ונחלקו אך ורק ברמת הדמיון לפעולה שתחייב עובד ע"ז. לעומת קביעה זאת, הגמרא בדיונה מחדירה לרב נחמן את הדרישה גם לדמיון בחפץ כדלהלן: בדיון בדברי רב נחמן בשם רב מקשה הגמרא ממשנה הדנה באיסור תקרובת ואומרת "בשלמא יינות שמנים וסלתות, איכא 'כעין פנים' ואיכא 'כעין זריקה משתברת', אלא פרכילי ענבים ועטרות של שבליים, לא 'כעין פנים' איכא ולא 'כעין זריקה משתברת' איכא!" (5). הגמרא מניחה שרב נחמן בשם רב מסתפק או ב'כעין פנים' או ב'כעין זריקה'. כאמור, בדבריו של רב נחמן בשם רב אין שום אזכור ל'כעין פנים'. מושג זה שאול מהדיון הקודם של הגמרא (3), שם הוכרע ש"לכולי עלמא" צריך 'כעין פנים'.

ה. **מחלוקת ר' יוחנן ור' אלעזר:** אין אזכור לכך שרבי אלעזר חולק על רבי יוחנן בנקודת הזיקה לחפץ.

ממקבץ קושיות אלו עולה שמגמת עריכת הסוגיה היא:

- א. לפסוק הלכה כרבי יוחנן דרך ההכרעה "כולי עלמא 'כעין פנים' בעינן", ושזירת הביטוי 'כעין פנים' במהלך הסוגיה.
- ב. לאמץ את דברי רב נחמן. הסוגיה עשתה זאת בשתי דרכים:
 1. בדרך ספרותית: הגמרא דחתה את דברי רב יהודה בשם רב על ידי קביעה, ש"כולי עלמא בעינן 'כעין פנים'", ולא דחתה את דברי רב נחמן בשם רב, על אף שאפשר היה לדחות אותם בדיוק באותה צורה.
 2. החדרת המוטיב 'כעין פנים', השאול מדברי רבי יוחנן, לדברי רב נחמן.

אין הגמרא מסבירה כיצד דברי רב נחמן עולים בקנה אחד עם דברי רבי יוחנן, אך כאמור, מהמבנה של הסוגיה, אנו מובלים לנקודה זו. בחלק הבא של המאמר, נבדוק עד כמה קיבלו הראשונים עמדה זו של עורך הסוגיה ונתנו לה את המצע הרעיוני, ועד כמה התעלמו ממגמת העריכה וחזרו אל הסברות הראשוניות של האמוראים.

שיטת רש"י

בפירושו של רש"י יש כמה נקודות שצריך לעמוד עליהן: שיטת רב יהודה בשם רב – לדעת רש"י, רב יהודה בשם רב סובר שיש שלושה ערוצים שונים להתחייב בהם על ע"ז:¹⁴

1. דרך עבודתה של הע"ז – מתחייב תמיד.
2. עבודת פנים (הזהה לחלוטין לעבודת המקדש) – מתחייב תמיד.
3. כעין עבודת פנים (מה שהגדרנו לעיל דמיון בפעולה) – חייב רק אם עושה פעולה זו על חפץ שמשמששים בו בעבודה אחרת עבור הע"ז הזו.

חידושו של רב יהודה בשם רב הוא בקטגוריה השלישית. אומנם מקל אינו חפץ פנים, אך כאמור, רב יהודה מחייב גם במקרה של כעין פעולת פנים, על חפץ שעובדים בו בעבודה אחרת עבור אותה ע"ז (כדוגמת המקל). הסיבה לכך יכולה להיות, שהעובדה שלחפץ יש זיקה לע"ז מכפרת על חוסר זיקתו

¹⁴ עיין רש"י, עבודה זרה נ ע"ב, ד"ה: "שבר".

למקדש. במקרה דידן, הע"ז נעבדת במקל על ידי "שמקשקשין לפניו במקל".¹⁵ על כן שבירה, שהיא כעין שחיטה, חייבין עליה, ואילו זריקת מקל, שאינה כעין זריקת פנים, כיון שאינה זריקה המשתברת, אין חייבין עליה. יש עיגון ברור לדברי רש"י אלו, שכן רב יהודה בשם רב עצמו ניסח את המקרה "עבודה זרה שעובדין אותה במקל" (1). רש"י מבאר שרק במקרה כזה, ע"ז הנעבדת במקל, דיבר רב יהודה בשם רב. ואם היא אינה נעבדת במקל, גם על שבירה לא יתחייב. אך הבנה זו אינה הכרחית, שכן ניתן, כפי שעשו ראשונים אחרים,¹⁶ להסביר שחידושו של רב יהודה בשם רב הוא שגם אם הע"ז נעבדת במקל, הזורק פטור על זריקת המקל.

מדברי רש"י עולה שגם רב יהודה בשם רב לא מסתפק רק בדמיון לעבודת פנים, כפי שהעמדנו את דבריו לעיל, אלא מצריך תנאי נוסף לחיוב. התנאי שמוסיף רב יהודה הוא: שהפעולה תעשה על חפץ הקשור לעולם הע"ז. הסבר זה צועד צעד גדול לקראת צמצום הפער בין דברי רב לדברי רבי יוחנן. בעוד שאנו הבנו את דעת רב, שדי בפעולה דומה 'כעין פנים' כדי לחייב עובד ע"ז, רש"י מתנה את החיוב לא רק בפעולה אלא גם בחפץ. ברור שהפער בין רב ורבי יוחנן עדיין גדול, שכן רבי יוחנן מצריך שגם החפץ יהיה 'כעין פנים', ואילו רב מחייב גם על חפץ של ע"ז, אך בכל זאת רש"י צמצם את התהום שבין שתי הדעות.

כאשר רש"י מסביר את ה"הוה אמינא", שרב כ"תנאי", עולה חידוד מסוים לשיטתו. רש"י מבאר שב"הוה אמינא" חשבה הגמרא שרבי יהודה סובר כרב יהודה בשם רב, ודי בדמיון הפעולה כדי לחייב, ושחכמים סוברים שפעולת השבירה אינה דומה מספיק לפעולת השחיטה. ובעצם, בשלב זה סוברת הגמרא שאין מחלוקת עקרונית בין חכמים ורבי יהודה, ולכולם מספיק רק הדמיון בפעולה כדי לחייב, אלא שמחלוקתם היא מה רמת הדמיון הנדרשת (מעין מה שאנו הסברנו במחלוקת בין רב יהודה ורב נחמן בשיטת רב). אך למסקנת הגמרא, "כולי עלמא" דורשים רמת דמיון הרבה יותר גבוהה הנקראת, בלשון רש"י, 'כעין פנים'. אדם חייב על פי רמת דמיון זו כאשר הוא עושה פעולת 'פנים' על חפץ ממשפחת החפצים שעליהם עושים את אותה פעולה במקדש. לדוגמא, החפצים שעליהם עושים את פעולת השחיטה במקדש הם בהמות טהורות, משפחתם של חפצים אלו יהיו "חיה ועוף ובהמה".¹⁷ ככלל, החפצים עליהם מתחייבים בפעולת השחיטה הם אלו שמצליחים להעלות תמונה ברורה של פעולת שחיטה במקדש. זאת לעומת

¹⁵ לשון רש"י, שם, ד"ה: "עבודת".

¹⁶ עיין למשל בראב"ד להלן.

¹⁷ לשון רש"י, עבודה זרה נא ע"א, ד"ה: "לא".

פעולת שבירת מקל, שאפשר לומר ששקולה לשבירת מפרקת הבהמה, אך אינה מעלה תמונה ברורה של פעולת השחיטה במקדש. בתוך דרישה זו, נחלקו רבי יהודה וחכמים האם שחיטת החגב מעלה תמונה ברורה של שחיטת פנים, מאחר שצוואר חגב דומה לצוואר בהמה. בשלב זה ברור ש"הערוץ השלישי" עליו דיבר רב (שדי בדמיון הפעולה בלבד כדי לחייב) נדחה לגמרי, והעובד ע"ז יתחייב רק אם עשה פעולת "פנים" על חפץ בעל זיקה ברורה למקדש, או אם עבד את הע"ז כדרכה.

לאחר שראינו ש"הערוץ השלישי", על פי הגדרת רב יהודה בשם רב, אינו מספיק וצריך גם זיקה של החפץ ל"פנים", אין מקום להכניס את דברי רב נחמן בשם רב מ"קל וחומר", שהרי גם הוא מחייב רק על דמיון בפעולה ואף ברמת דמיון נמוכה יותר. למרות זאת, רש"י בביאורו מצליח להסביר מה הוא החידוש בדברי רב נחמן, וכך גם מפרש את הסיבה להבאת דבריו בסוגייה, לאחר דחיית דברי רב יהודה (כפי שהקשינו לעיל בקושיה א):

בדברי רב נחמן יש שלש אמירות שונות:

- א. שבר מקל חייב והמקל אסור – בנקודה זו יש הסכמה מלאה בינו לבין רב יהודה בשם רב ובלשון רש"י: "המקל, בין שעבודתה בשבירה בין שאין עבודתה בשבירה, היא עבודה להתחייב והיא תקרובת ליאסר כדאמרן ד'כעין זביחה היא". כאמור דעת רב יהודה נדחתה לעיל בסוגיה, ולפיכך נדחתה גם דעת רב נחמן הסובר כמוהו בנקודה זו.
- ב. זרק מקל חייב – אנו הסברנו לעיל שרב נחמן חולק על רב יהודה ומחייב גם ברמת דמיון פחותה. רש"י מבאר אחרת: "זרק מקל בפניה חייב - וכגון שעבודתה בזריקת מקל מ'איכה יעבדו". לדעת רש"י, החיוב בזריקת המקל אינו נובע מהדמיון לעבודת פנים, אלא מכך שזו דרך עבודת הע"ז.
- ג. זרק מקל בפניה המקל מותר – על אף שהעובד התחייב על זריקת המקל משום שזו היא דרך עבודתה, המקל מותר כיון ש"לא הוי תקרובת אלא מידי ד'כעין פנים".

סעיפים ב-ג אינם קשורים כלל לסעיף א. בסעיפים אלו אנו דנים בדרך העבודה של הע"ז ובשאלה האם חיוב על העבודה גורר בהכרח גם איסור על החפץ. על פי הסברו של רש"י, עולה שעל אף שחלק מדבריו של רב נחמן בשם רב נדחו ברגע שדחינו את דברי רב יהודה בשם רב, עדיין יש מקום להביא את דבריו עבור החלק השלישי של הדיון שלו (העוסק באיסור על החפץ). בכך מוסבר למה הזכרנו את המימרא שלו לאחר שדחינו את המימרא

של רב יהודה בשם רב. העולה, לדעת רש"י, על פי דברי רב נחמן בשם רב, שיש שני ערוצים לחיוב ושני ערוצים לאיסור החפץ:

- א. אם עושה אדם פעולה הדומה לעבודת פנים, על חפץ שמשתמשים בו באופן רגיל בעבודה אחרת עבור הע"ז, כגון: שבירת מקל (שהיא כעין שחיטה) לע"ז שעובדין אותה במקל, העובד חייב והחפץ לעולם יאסר.
- ב. אם עובד אדם את הע"ז כדרכה, לעולם יתחייב, אך החפץ אינו נאסר, אלא אם כן הפעולה היא 'כעין פנים'. כזכור, 'כעין פנים', לפי הגדרתו של רש"י, היא פעולת 'פנים' על חפץ בעל זיקה קרובה מאד לחפץ עליו עושים את אותה הפעולה במקדש.

רש"י אינו מבאר מהי עמדת רבי יוחנן בנושא זה. אך בכך שהוא נותן פירוש אחר מרבי יוחנן למושג 'כעין פנים', ניתן להבין לשיטתו, שרבי יוחנן אכן חולק על רב נחמן בשם רב. וכך הסבירו הרמב"ן והראב"ד כפי שנראה להלן. לעומתם, בעלי התוספות, שבמבנה הסוגיה ממשיכים את דרכו של רש"י, יצרו זהות אף בין דברי רבי יוחנן לדברי רב נחמן בשם רב.

גישת ה'תוספות'

ה'תוספות' אינו מבהיר מהי עמדתו ביחס לכלל השאלות בהן אנו עוסקים, אך מדבריו בנקודה אחת בסוגיה ניתן לשפוך אור על גישתו הכללית.¹⁸ ה'תוספות' מרחיב את עמדתו של רש"י, שלדעת רב יהודה בשם רב מתחייבים על שבירת מקל רק אם הע"ז נעבדת עם מקל. ה'תוספות' מיישם עיקרון זה גם לחלקים השונים של הדיון בדברי רב, על אף שבסוגיה וברש"י לא נאמר כך במפורש. ביחס לספת צואה אמר ה'תוספות': "וצריך לומר, דמכל מקום היתה רגילה בצואה, דהא רב יהודה לא מיחייב (אלא) בשבירת מקל, ואף על גב דדמי לזביחה, רק באותה שרגילה במקל". וביחס לחגב אמר: "וכן ההיא דחגב, צריך לומר שעובדין אותה בחגב בעניין אחר שלא בשחיטה". כאשר ה'תוספות' מוכיח את עמדתו ביחס לחגב הוא מביא מספר ראיות לכך:

- א. דאי אינה רגילה בו, מה בעי לדמוייה להך דרב יהודה לימא כתנאי.
- ב. ועוד, כי משני דכולי עלמא לא אמרינן 'כעין זביחה' אלא 'כעין פנים', וטעמא דמחייב הואיל וצוארו דומה לבהמה. ואי אינה רגילה בו כלל ובאת

¹⁸ תוספות, עבודה זרה נא ע"א, ד"ה: "חייב".

לחייב מטעם שמקריב אותו 'כעין פנים' גמור, והוי כמו שוחט בהמה לעבודת כוכבים, שחייב לכל עבודת כוכבים שבעולם מטעם שהיא עבודת פנים כדפירש לעיל בקונטרס. וכי יועיל צוארו דומה לבהמה להחשיב 'כעין פנים' יותר משוחט בהמה בעלת מום לעבודת כוכבים דאמרינן לקמן [דברי רבי יוחנן (6)] דפטור?! אלא ודאי מיירי בעבודת כוכבים שרגילין לעבוד בחגב, ודמי לדרכה בכך טפי מבהמה בעלת מום לעבודת כוכבים שאין דרכה בבהמה כלל.

ג. ובהכי ניחא דלא קאמר ד"כולי עלמא אמרינן כעין זביחה" כרב ומחייב בשבירת מקל באותה שעובדין אותה במקל, והכא דפליגי, בחגב פליגי באין עובדין אותה בכך. דלא עדיף צוארו דומה לבהמה מבעלת מום כדפרישית.¹⁹

הראיה השניה תמוהה מאוד. ה'תוספות' סובר, שאם אין דרך לעבוד את הע"ז עם חגב, אי אפשר לחייב רק בגלל הדמיון בפעולה ובחפץ שכן אין הדמיון בין חגב לבהמה גדול מהדמיון בין בהמה בעלת מום לבהמה שאינה בעלת מום. אמירה זו של ה'תוספות' תמוהה כפלים:

- א. ה'תוספות' מניח שהגמרא בשלב זה, תוך כדי דיון בדברי רב יהודה בשם רב, מאמצת את המימרא של רבי יוחנן שאדם פטור על שחיטת בהמה בעלת מום לע"ז.
- ב. לאחר שה'תוספות' אימץ את דברי רבי יוחנן בדברי רב יהודה בשם רב, הוא מוסיף, כי לא נחייב על שחיטת בהמה בעלת מום, משום שחפץ זה (הבהמה) אינה דומה לדרך הע"ז. אמירה זו תמוהה, משום שרבי יוחנן מעולם לא דרש זיקה של החפץ לעולם הע"ז כדי לחייב.

המענה לתמיהות אלו מתבטא בהבנת ה'תוספות' את רבי יוחנן. בתחילה חשבנו שרבי יוחנן בוחן שני קריטריונים כדי לחייב, מחד זהות בפעולה לפעולות המקדש, ומאידך זהות בחפץ לחפצי המקדש. לעומת זאת, ה'תוספות' מבין את רבי יוחנן כבוחן שלושה קריטריונים והם: דמיון לפעולה, דמיון לחפץ וזיקה של החפץ לעולם הע"ז. אין צורך למלא את הקריטריונים כולם, כמו כן לא צריך להגיע לרמה גבוהה של מיצוי הקריטריון הבודד. החיוב נוצר מבדיקת סך רמת המיצוי של כל אחד מהקריטריונים. על כן השוחט בהמה למרקוליס, אינו ממלא את הדרישה לדמיון לחפץ של ע"ז

¹⁹ שם.

אך ממלא בשלמות את הקריטריון של דמיון בפעולה 'כעין פנים' ובחפץ 'כעין פנים' ועל כן חייב. לעומת זאת השוחט בהמה בעלת מום למרקוליס אמנם ממלא לחלוטין את הדמיון בפעולה 'כעין פנים', אך ממלא רק באופן חלקי את הדמיון בחפץ 'כעין פנים' ואינו ממלא כלל את הזיקה של החפץ לעולם הע"ז ועל כן פטור. שחיטת חגב לע"ז שעובדין אותה בחגב ממלאת את הצורך בפעולה 'כעין פנים', ממלאת את הצורך לדמיון בחפץ (צווארה דומה לצוואר בהמה) וגם יש לה זיקה לעולם הע"ז, ועל כן חייב.²⁰

לאחר שרש"י הסביר כי רב יהודה ורב נחמן אינם חולקים, ואף הוסיף כי דברי רב נחמן לא מיותרים אע"פ שרב יהודה נדחה, רואים אנו כי ה'תוספות' המשיך בדרכו צעד נוסף, המראה כיצד רב נחמן אף מסתדר עם רבי יוחנן. בצעד זה, תוספות מסביר כיצד הסוגיה היא הרמונית. אכן, רק שיטת רב יהודה נדחתה, בעוד שרב נחמן אינו נדחה. אך יותר מכך, ה'תוספות' מסביר למה הגמרא אינה מציגה את רב כחולק על רבי יוחנן (קושיה ג לעיל), בכך, ששניהם עובדים על פי אותו סרגל קריטריונים.

פסיקת הרמב"ם

ספת לה צואה או שניסך לה עביט של מי רגלים חייב. שחט לה חגב פטור אלא אם כן היתה עבודתה בכך. וכן אם שחט לה בהמה מחוסרת אבר פטור אלא אם כן היתה דרך עבודתה בכך. עבודת כוכבים שעובדין אותה במקל, שבר מקל בפניה חייב ונאסרת. זרק מקל בפניה חייב ואינה נאסרת, שאין זריקת המקל כעין זריקת הדם שהרי המקל כמו שהוא והדם מתפזר.²¹

דברי הרמב"ם קשים! כיצד אפשר לומר שעל חפצים ללא כל זיקה ל'פנים' כגון ספיתת צואה, ניסוך מי רגלים ושבירת מקל חייב, בעוד על חפצים עם זיקה ל'פנים' כגון חגב ובהמה מחוסרת איבר פטור?! אפשר להעלות הצעות שונות להבנת הרמב"ם, אך נביא כאן שניים מהן:

1. ה'כסף משנה' כותב על אתר:

אפשר לומר שיותר נראה עבודה בספיתת צואה וניסוך מי רגלים, כיון שאינו דבר הנזרק בפנים, משחיטת חגב ובהמה מחוסרת אבר, דכיוצא

²⁰ גישה זו משאירה מקום לתהיה: מה המשקל שמעניקים לכל אחד מהקריטריונים? אך

ה'תוספות' לא הרחיב בנקודה זו.

²¹ רמב"ם, הלכות עבודת כוכבים ג, ד.

בהם נשחטים בפנים ואלו מוחלקים מהן - הא ודאי מוכחא מילתא דלאו 'כעין פנים' הוא.²²

ה'כסף משנה' מסביר שעצם החיוב מהסוגיה בסנהדרין,²³ המחדשת שחייבים על פעולות 'פנים' לע"ז, הוא כאשר נוצרת תמונה של אדם העושה מעשה 'פנים' לע"ז. רושם זה נוצר כאשר אדם עושה פעולת 'פנים' על חפץ שלא קשור לבית המקדש או על חפץ שזהה לגמרי לחפץ 'פנים'. אך כאשר עושים פעולה זו על חפץ שהוא 'כעין פנים' ולא ממש זהה לחפץ 'פנים', עצם ההבדל הנוצר מקרבה זו פוגמת בתמונת האדם העושה פעולת 'פנים' לע"ז. אפשר להוסיף על דבריו, שכאשר אדם עושה פעולת 'פנים' על חפץ שהוא לא של 'פנים' הוא יהיה חייב משום שמחדש דרך חדשה בעבודת הכוכבים. אך כאשר אדם משתמש בחפץ הדומה לחפץ המשתמשים בו ב'פנים', הרי ניכר שאינו מחדש דרך חדשה, אלא הולך במסלול שכבר נכבש בעבר. על כן כל סטייה מהמסלול מוכיחה שאין כאן בעצם ע"ז כל עיקר.

2. הרב רבינוביץ', בפירושו 'יד פשוטה', מציע הבנה של הלכה זו המבוססת על חילוק בין אבות בעבודת פנים לבין תולדותיהם: לפי רבי יוחנן, קיימות ארבע אבות עבודות (השתחואה ועוד שלוש עבודות פנים: זביחה, הקטרה וניסוך) שכאשר אדם עושה אחת מהן לע"ז, הוא יתחייב רק אם יש אפשרות לעשותה לשם הקב"ה. משמע, לא מספיק שהפעולה תהיה פעולת 'פנים' אלא צריך שגם החפץ יהיה חפץ הראוי לה'. על כן, שחיטה שהיא אב עבודת 'פנים' – אדם יתחייב בעשייתה לע"ז רק על בהמה שהיא ראויה לה'. אך הסוגיה בסנהדרין מרבה אף תולדות עבודת פנים ועלינו לשאול את עצמנו: מה הוא היחס בין אבות לתולדות? ובמילים אחרות: האם גם בתולדות נדרוש שהחפץ יהיה ראוי לה? הרב רבינוביץ' לומד מהלכות שבת, שהדמיון בין אבות מלאכה לתולדותיהם צריך להתבטא דווקא במישור הפעולה ולא במישור החפץ. הוא אף מביא סברא לדבריו: "מאחר שהרחבנו את סוג העבודות להתחייב אף על התולדות, הרי בעל כורחנו שהרחבנו פי כמה את סוג הנפעלים, שהם החומרים, שבהם נעשות תולדות העבודות."²⁴ אם כן סביר שבתולדות לא נדרוש זהות בחפצים.

²² כסף משנה, ש.ס.

²³ בבלי, סנהדרין סב ע"א.

²⁴ נחום ל. רבינוביץ', יד פשוטה, ירושלים 1990, הלכות עבודת כוכבים ג, ד.

לאור הבנה זו, דבריו של הרמב"ם מתבהרים. אדם יתחייב על פעולת השחיטה, שהיא אב עבודת 'פנים', רק כאשר החפץ ראוי לה'. ומשום כך אדם פטור על שחיטת בהמה מחוסרת איבר או חגב לע"ז אלא אם כן דרכם בכך. לעומת זאת, על שבירת מקל, שהיא תולדת שחיטה, או על זריקת צואה, מי רגלים²⁵ ומקל, שאלו תולדות זריקה לע"ז, אדם יהיה חייב משום שלא צריך זהות בין החפצים בתולדות.

כאמור, דברי הרמב"ם קשים ואף ההצעות שהבאנו להבנתו נראות לא אינטואיטיביות, אך קריאה של פשט הסוגיה ואסיפת מסקנותיה מעלות בדיוק את דבריו. כזכור הסוגיה הביאה את מסורות רבי יהודה ורב נחמן בדברי רב. כדי לתרץ את שיטת רב יהודה העמידה הגמרא את הברייתא של ספת צואה דווקא בצואה לחה (כדי שתהיה זריקה משתברת), בסופו של עניין דחתה הסוגיה את דברי רב יהודה בגלל הברייתא של חגב. לעומת דחיית דברי רב יהודה נראה מהסוגיה שהיא מאמצת את עמדת רב נחמן. לאור זאת פסק הרמב"ם את שיטת רב נחמן:

- העובד ע"ז יתחייב על שבירת מקל ועל זריקת מקל.
- העובד ע"ז יתחייב על ספת צואה גם אם איננה לחה (כי חייבים גם על זריקה שאינה משתברת).
- העובד ע"ז יהיה פטור על שחיטת חגב – בעניין זה יש מחלוקת רבי יהודה וחכמים, ופוסק הרמב"ם כשיטת חכמים.

הסוגיה ממשיכה לדון במחלוקת רבי יוחנן ורבי אלעזר בענין שוחט בהמה בעלה מום. הסוגיה אינה מציגה את רבי יוחנן כחולק על רב נחמן בשם רב, ועל כן הרמב"ם אינו מכריע כאחד מהם אלא מביא בשלב זה את פסיקת רבי יוחנן (שהלכה כמותו מול רבי אלעזר):

- השוחט בהמה בעלת מום פטור.

הרמב"ם בפסיקתו נאמן לגמרי למבנה הסוגיה, ובכך הוא שונה משיטת ה'תוספות' שראינו לעיל. ה'תוספות' יוצר הרמוניה בין רב ורבי יוחנן אך במחיר "אוקימתא" בדבריהם שמדובר בחגב, צואה ומקל שעובדים בהם את

²⁵ קצת קשה לי למה ניסוך מי רגלים הוא תולדה ולא אב. בספיתת צואה ובזריקת מקל אפשר לומר שכיון שאין זו זריקה משתברת הפעולה היא תולדה ולא אב אך בניסוך מי רגלים אין הדבר כן ועדיין צריך עיון.

הע"ז. הרמב"ם לעומתם קורא את הסוגיה כפי שהיא, ללא שום "אוקימתא", וללא צורך לראות מחלוקת במקום שהסוגיה לא הציגה מחלוקת.

שיטת הראב"ד

הראב"ד חיווה את דעתו בפירוש הסוגיה הן בהשגותיו על הרמב"ם והן בפירושו לתלמוד. בהשגותיו הוא תוקף את הרמב"ם על כך שפסק הן כרב נחמן והן כרבי יוחנן:

אמר אברהם [הראב"ד]: אין הדעת מקבלת כל זה, וכי שחיטת חגב או שחיטת בהמה מחוסרת אבר פחותים הם מספיתת צואה ומניסוך מי רגלים? אלא מראין הדברים שהחכמים שפוטרין בשחיטת חגב אין להם תולדות בעבודת כוכבים, ומי שפטר במחוסרת אבר גם כן סבירא ליה כחכמים. אבל רב יהודה ורב נחמן אליבא דרב סבירא להו כרבי יהודה וכתנא ד'ספת'. וכן הלכתא דכל כעין זביחה וזריקה של 'פנים' המשתברים חייב אפילו שלא כדרכה. וכשאמר רב יהודה: "עבודת כוכבים שעובדין אותה במקל", לא שיהא עבודתה לא בשבירה ולא בזריקה אלא בענין אחר. ורבותא קאמר דאף על גב דעבודתה במקל, זרק מקל לפניו פטור הואיל ואין עבודתה בזריקה ואינה משתברת.²⁶

הראב"ד מסביר שיש שני מחנות בתנאים ובאמוראים: אלו שמצריכים זהות בפעולה ובחפץ, ואלו שמסתפקים בדמיון בפעולה ובחפץ. בקבוצה הראשונה נמצאים חכמים, הפוטרים על שחיטת חגב, ורבי יוחנן, הפוטר על שחיטת בהמה בעלת מום. בקבוצה השניה נמצאים רבי יהודה, המחייב על שחיטת חגב, הברייתא, המחייבת על ספיתת צואה וניסוך מי רגלים, ורב נחמן ורב יהודה, המחייבים על שבירת מקל.

במילים אחרות, הראב"ד רואה שיש מחלוקת בין רב ורבי יוחנן והוא אומר "לימא כתנאי" שמחלוקתם תלויה במחלוקת רבי יהודה וחכמים בעניין חגב. קריאה זו מתעלמת לחלוטין מהמבנה שיצר עורך הסוגיה. הוא אינו מגיע להרמוניה בין רבי יוחנן ורב, לא כדברי ה'תוספות' ולא כדברי הרמב"ם, הוא מתעלם מכך שהסוגיה לא דחתה את דברי רב נחמן, והוא מתעלם מכך שהסוגיה הכריעה שגם רבי יהודה סובר שצריך 'כעין פנים'. בעצם ניתן לראות כאן התעלמות בוטה מהכרעות עורך הסוגיה.

²⁶ ראב"ד, שם.

בנקודה אחת מאמץ הראב"ד את אמירת העורך:

אמר רב נחמן: ע"ז – פירוש שעובדין אותה בזריקת מקל לפניו. הלכך: זרק – חייב, דעבודתה בכך היא, אף על פי שאין משתבר. ואפילו הכי לענין איסור התקרובת לא נפקא לן אלא מזביחה, דכתיב: "ויאכלו זבחי מתים" - מה מת אסור בהנאה, התם ילפינן לתקרובת אין לה בטלה כמת. והקטרה נמי אתקש לזביחה, דכתיב: "אשר חלב זבחמו", ונסוך נמי דכתיב: "יין נסכס", וזורק בכלל נסוך דכתיב: "בל אסיך נסכיהם".²⁷

הראב"ד מסביר שאין מחלוקת בין רב נחמן ורב יהודה. שניהם מצריכים דמיון רב כדי לחייב. לא ברור לי מה דחף את הראב"ד להסביר זאת,²⁸ אך בתמונה הכוללת יש כאן התעלמות ממעשה העורך. גישת הראב"ד נקלטה בעולם חכמי ספרד והרמב"ן בפירושו הולך בעקבותיו. יש ביניהם נקודת מחלוקת אחת בסופו של דבר האם לפסוק כדברי רב או כדברי רבי יוחנן. הרמב"ן פסק כדברי רבי יוחנן שכן כלל נקוט בידנו רב ורבי יוחנן הלכה כרבי יוחנן. הראב"ד לעומת זאת פסק הלכה כדברי רב שכן רב יהודה ורב נחמן הלכו בעקבותיו.

סיכום

ראינו כיצד יש מתח בין פשטי המימרות לבין שיבוצם על ידי העורך בתוך הסוגיה. הראינו כיצד ה'תוספות' והרמב"ם כל אחד בדרכו מקבל את "הדין" של עריכת הסוגיה ומציע פתרון כיצד לפרש את הסתירה הגלויה בין שיטת רב נחמן בשם רב לשיטת רבי יוחנן. הטענה שלנו היא, שההסבר שהם מציעים אינו נובע מההסבר האינטואיטיבי, אלא מהאילוץ של הסוגיה שעמדה לפניהם. מול עמדה זו עומדים הראב"ד והרמב"ן שאינם מקבלים את תכתיב הסוגיה, ועומדים על כך שיש מחלוקת בין רב ורבי יוחנן סביב השאלה האם די בדמיון או שצריך גם זהות לעבודת המקדש. עבודת חשיפה זו, של המניע את פרשנות הראשונים, קשה היא ועל פי רוב אדם יוצא ורק חצי תאוותו בידו, שכן גם לאחר בניין לתפארת, נותר הספק המכרסם שמא לא כיוון לאמת. התמזל מזלנו ובסוגיה זו הר"ן פרש כשמלה את הדברים

²⁷ ש.ם.

²⁸ ואכן בחכמי ספרד יש שהציעו שרב יהודה ורב נחמן חלוקים על רמת הדמיון הנצרכת כפי שהצענו לעיל.

וזכינו והניתוח שעשינו כתוב כמעט במפורש בדבריו. אין ראוי מלחתום
מאמר זה בלהפנות את הקורא לדבריו בפירושו על הרי"ף.²⁹

²⁹ ר"ן על הרי"ף, עבודה זרה, כג ע"א - ע"ב.